

ZLOUPOTREBA PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI I RIZIČNA PONAŠANJA MLADIH U SAVREMENOM POTROŠAČKOM DRUŠTVU: PRIKAZ SLUČAJA

Sladana Dragišić Labaš^{48, 49}

redovni profesor, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Milana Ljubičić

redovni profesor, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Apstrakt: *Kroskulturalna istraživanja ukazuju na visoko rizične faktore za zloupotrebu i zavisnost od alkohola i drugih psihoaktivnih supstanci (PAS) od strane mladih u savremenom društvu. U pitanju su kulturne norme u rizičnom društvu koje podstiču konzumaciju alkohola (suva i mokra kultura), laka dostupnost alkohola, nedostatak mera prevencije u zajednici, problemi u školskom okruženju (negativna školska klima) nedostatak roditeljskog monitoringa, pozitivni porodični stavovi prema pijenju, prisustvo alkoholizma u porodici, itd. Zloupotreba alkohola i drugih PAS se povezuje sa kriminalom, vožnjom u pijanom stanju, lošim uspehom u školi ili niskim akademskim postignućem, rizičnim seksualnim ponašanjem, psihičkim problemima... U radu se kroz analizu dva narativa, sada mladih zavisnika od alkohola, (uz upotrebu i kokaina) ispituju makro i mikro faktori rizika za nastanak i razvoj alkoholizma. U oba slučaja nalazimo sledeće rizične faktore - življenje u „alkoholnoj“ sredini, nepostojanje primarne prevencije u zajednici, ranu inicijaciju, alkoholizam u primarnoj porodici, psihičko i/ ili fizičko zlostavljanje majke od strane oca, probleme u školskom okruženju. Od rizičnih ponašanja povezanih sa upotrebom alkohola prisutna je u oba slučaja vožnja u pijanom stanju, a u jednom slučaju i česte tuče i povremeno dilovanje droge.*

Ključne reči: *zloupotreba psihoaktivnih supstanci, zavisnost od alkohola, mladi, rizično društvo, rizična ponašanja*

Uvod

Zloupotreba alkohola i droga su problemi koji predstavljaju izazov za naučno znanje i profesionalno delovanje, a sociolozi "imaju mnogo toga da ponude u borbi za kontrolu" zloupotrebe psihoaktivnih supstanci (Watts & Wright, 1991). Danas su pored drugih stručnjaka u lečenje bolesti zavisnosti uključeni i sociolozi jer su bolesti zavisnosti "bolesti društva, porodice i pojedinca" (Dragišić Labaš, 2012), što znači da je neophodno prepoznati društvene i kulturne faktore koji doprinose ili sprečavaju nastanak zloupotrebe i zavisnosti od PAS kao i probleme izazvane upotrebom ovih supstanci u

⁴⁸ sladjadl@yahoo.com

⁴⁹ Realizaciju ovog istraživanja finansijski je podržalo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije u sklopu finansiranja naučnoistraživačkog rada na Univerzitetu u Beogradu - Filozofskom fakultetu (broj ugovora 451-03-68/2022-14/ 200163)."

različitim starosnim kategorijama, a posebno među mladima. Sociolozi su doprineli razumevanju odnosa zloupotrebe alkohola, droga i nasilja u porodici i pomogli da se senzibilizuju građani i donosioci političkih odluka o multigeneracijskim efektima disfunkcionalnih porodica. Sociolozi se često bave definisanjem upotrebe PAS kao društveno devijantnog ponašanja, uticajem kulture na upotrebu PAS, procesom postajanja korisnikom supstanci i procenom uspeha različitih intervencija (Watts & Wright, 1991). Stoga je za razmatranje rizičnih faktora za nastanak zavisnosti od PAS veoma važna sociološka perspektiva.

U savremenom, postmodernom društvu *otvara se sve veći prostor za zloupotrebu alkohola i drugih psihoaktivnih supstanci (PAS) od strane adolescenata i mladih odraslih, a time i za rizična ponašanja povezana sa upotrebom PAS. U potrošačkom društvu, kako ga vidi Bauman (2005), razvija se „potrošački sindrom“⁵⁰ koga karakterišu brzina, neumerenost i nepostojanje vrline odlaganja. Dakle, sve se želi „sada i odmah“ što je tipično za mlade ljude i povezano je sa zadovoljstvom koje se postiže bez mnogo angažovanja i truda. Ovaj sindrom je smanjio vreme između želje i njenog ispunjenja, a pogodnim za ovakav način provođenja slobodnog vremena pokazale su se PAS. Konzumerističko društvo⁵¹ nalaže kao pravilo ponašanja i način dolaženja do zadovoljstva konzumerizam, podstičući na taj način lučenje serotonina⁵². U stvari, konzumerističko društvo stvara *ljubavnu vezu* ljudi sa stvarima (Rozenvajn & Kristijani, 2019). Slično, Vajt (2014) govori o emotivnoj vezanosti zavisnika za psihoaktivnu supstancu i razvijanje „partnerskog odnosa“ sa supstancom.⁵³ U modernom potrošačkom društvu upotreba PAS će upravo zbog razvoja potrošačkog sindroma verovatno sve više rasti.*

Povezano sa potrošačkim (Bauman, 2005), „razularenim“ (Gidens, 2007) i rizičnim (Bek, 2011) društvom je *postmoderno pijenje* mladih, koje prema istraživanjima karakterišu: pijenje u grupi „binge drinking“⁵⁴; očekivanje *pravih*, prijatnih efekata samo od velikih količina alkohola uz druge PAS, najčešće kokain „radi popravljanja“; formiranje grupe sa ciljem podržavanja i podsticanja međusobnog pijenja; slaba komunikacija. Tako je glavna motivacija za dolazak u kafiće i klubove konzumacija umesto komunikacije (Dragišić Labaš, 2017). Nekadašnje funkcije kafana - emancipatorska, kulturna, društvena, ekonomska i politička, dokoličarska (Stanojević, 2010) su skoro potpuno izgubljene, a socijalizaciju je zamenila individualizacija potreba, što je u skladu sa činjenicom da je savremeno društvo, više nego ikada ranije, individualizovano.

⁵⁰ Mladi koji su u velikom broju potrošači „novih“ proizvoda mogu stvoriti i zavisnost od njih. Kao jedan od primera se navodi i brza hrana, posebno zastupljena u periodu mekdonaldizacije u SAD (Ritzer, 1996: 31, prema: Ritzer 1998).

⁵¹ Mate (2019) takođe navodi da živimo u društvu u kome vlada zavisnost od robe široke potrošnje, dok sa druge strane u našim srcima vlada duhovna praznina. Potrošnja u ovakvom društvu postaje imperativ, a posedovanje osnov samodefinisanja, tj. neidentiteta postmodernog čoveka (Presdee, 2000, prema: Ljubičić & Dragišić Labaš). Međutim na slobodnom i nesigurnom tržištu krajnje je neizvesno ko će i koliko dugo moći da troši, pa je put „od refleksivnog pobednika (hedoniste) do gubitnika iznenađujuće prav“ (Ljubičić, 2014).

⁵² Serotonin je deo „izuzetno složenog mehanizma“. To znači da velika ili mala količina sama po sebi ne uzrokuje promene, već na sistem utiču prošli i sadašnji sociokulturni faktori. Neravnoteža hemikalija u mozgu je i uzrok i posledica promena, i na nju utiču emocionalna iskustva, tako što neka od ovih iskustava „iscrpljuju snabdevanje neurotransmitera, dok ih druga poboljšavaju“ (Mate, 2021: 93). Put ka mentalnoj bolesti ne počinje u mozgu nego u društvenom svetu. Prihvatiti ovakvo shvatanje znači podstaći društvenu intervenciju i smanjiti rasprostranjenost psihičkih problema (Rouz, 2019).

⁵³ Supstanca postaje njihov „ljubavnik, prisan prijatelj i psihološka podrška, baš kao što može da bude i draga osoba“ (Vajt, 2014: 97).

⁵⁴ Pod pojmom *binge drinking* podrazumeva se pijenje alkohola u grupi koje prelazi preporučene granice, što znači 5 i više od 5 pića u jednoj situaciji, i to u kratkom vremenskom periodu. Ovakav obrazac upotrebe alkohola često je povezan sa različitim vrstama devijantnog i kriminalnog ponašanja mladih (MacKintosh & Moodie, 2010).

Rizično savremeno društvo proizvodi i rizične zabave za mlade. Prema našem istraživanju (Dragišić Labaš, 2022) jedna od vrsta rizičnih zabava je boravak adolescenata i mladih odraslih u noćnim klubovima tj. separeima. Uočili smo da „separe zabave“ povećavaju lažan osećaj moći sa jedne strane, a sa druge pojačavaju nesigurnost i anksioznost (koja je inače prisutna u ovom uzrasnom periodu); potom smanjuju mogućnost građenja pravih, iskrenih odnosa i dobre komunikacije sa vršnjacima; učvršćuju negativne stereotipe prema ženama; povećavaju distancu prema *drugacijima* u stvari „materijalno siromašnjima“ i normalizuju nejednakosti u „zabavnom okruženju“, a time i u društvu, usporavaju izgradnju ličnog i kolektivnog identiteta mladih ljudi i njihovo sazrevanje. U ovakvim rizičnim prostorima konzumiraju se velike količine alkohola najčešće uz kokain i druge PAS.

Konzumacija psihoaktivnih supstanci ne zadovoljava samo hedonističke potrebe mladih, već se PAS koriste zbog povećane emocionalne ranjivosti, osećanja usamljenosti, problema u odnosu sa samim sobom i drugima; otežane separacije; nepovezanosti i nepripadanja okruženju i zajednici i socijalne tranzicije - nezaposlenosti, porodičnih, materijalnih, stambenih problema... (Dragišić Labaš, 2012). Stres i trauma su često povezani sa upotrebom supstanci jer prema mišljenju konzumenata ublažavaju emocionalnu bol, ustvari psihoaktivne supstance su sredstvo samoregulacije negativnih emocija. Dakle, sve zavisnosti su anestetici – „ugodnije drugo stanje uma“ koje nas *odvaja* od nevolja (Mate, 2021: 299). Zavisnost od PAS predstavlja ropstvo spoljašnjem, tj. supstanci i nemogućnost da individua u svom umu nađe slobodu od žudnje i razdražljivosti. Tako „plod zavisnosti nije radost već nezadovoljstvo“ (Mate, 2019: 130).⁵⁵

U savremenom društvu koje De Siter (2019) naziva narkokapitalizmom i „izgubljenom epohom“ proizvode se sredstva koja nam omogućavaju da iz njega pobegnemo i osetimo samo ono najbeznačajnije. Narkokapitalizam nastoji da naša osećanja, uzbuđenja i strahove stavi u hemijsku košuljicu (za nas je važna povezanost sa alkoholom i drogama, dok autor ovde uključuje i različite medikamente – antidepresive, sedative, itd). Slično Mate (2021) ukazuje da severnoameričko društvo pokušava da mnoge probleme zatrpava tonama lekova⁵⁶ i da ignoriše povezanost stresa sa socijalnim i kulturnim uzrocima. Neurofiziološko objašnjenje ponašanja se rado prihvata jer skida krivicu i odgovornost, a zapravo ljudski mozak je „proizvod društva i kulture jednako koliko je i proizvod prirode“ (Mate, 2021: 121). Savremeno društvo se naziva i „fabrikom nesreće“ (Berardi, 2001, prema: Rouz, 2019) koje proizvodi štetne kognitivne i emocionalne posledice zbog neprekidnog protoka informacija koje preplavljaju naš um i zahteva stalno budnu pažnju, dok „pretvaranje želje u tržište veleprodaje“ dovodi do panike i depresije. Tako se u svetu dugova i nesigurnosti lako razvijaju psihički problemi.

Rane traume uslovljene različitim vrstama zlostavljanja u detinjstvu (emocionalno, fizičko, seksualno), loši bračni i porodični odnosi, nedostatak brige, pažnje, ljubavi i neusaglašenost između dece i roditelja jesu važni rizični faktori za nastanak zavisnosti od PAS. Zanemareno, napušteno ili zlostavljano dete postaje reaktivnije na stres i kasnije u toku života. Pozitivni stavovi roditelja prema alkoholu, porodični rituali povezani za čestom konzumacijom alkohola, zavisnost oca i/ili majke od supstanci i njihovo ponašanje koje služi kao model ponašanja deci, takođe su značajni porodični faktori za zloupotrebu PAS. Često ovaj model socijalnog učenja pojačava *rodno modeliranje* (otac-sin; majka-kćerka). Konzumiranje alkohola od strane roditelja deca mogu da shvate kao pozitivno ponašanje u skladu sa socijalnim i kulturnim normama⁵⁷, ali i kao mehanizam suočavanja sa problemima. Za međugeneracijsko prenošenje alkoholizma vezuju se disfunkcionalni obrasci porodične interakcije (loši bračni odnosi, loši odnosi između roditelja i dece) kao i zdravstveni, socijalni, finansijski i drugi problemi⁵⁸ (Jennison & Johnson, 2001). Obrasci konzumiranja alkohola (koje deca usvajaju od svojih roditelja ili drugih bliskih ljudi iz okruženja) i načini ponašanja u pijanom stanju –verbalna agresija i nasilje takođe se mogu transgeneracijski prenositi. Sa druge strane,

⁵⁵ „Zavisnost je crna rupa, što joj više nudiš ona više zahteva“ (Mate, 2019: 133).

⁵⁶ Godine 2008. u SAD upotreba antidepresiva se povećala za 400% u odnosu na 1988 (Pratt et al., 2011, prema: Rouz, 2019).

roditeljski nadzor i roditeljska podrška smatraju se značajnim protektivnim faktorima za upotrebu PAS među adolescentima. Prema jednom istraživanju na reprezentativnom uzorku u dva grada u SAD (istraživana povezanost upotrebe alkohola i cigareta sa roditeljskim nadzorom i podrškom) nađena je značajna povezanost i roditeljskog nadzora i podrške za sve ispitanike, s tim što je roditeljski nadzor važniji u mlađem uzrasnom dobu, a podrška u starijem. Roditeljska podrška se smatra preventivnim faktorom posebno za srednjoškolsku omladinu (Mills et al., 2021).

Rasprostanjenost konzumacije alkohola i rizična ponašanja mladih

Prekomerna upotreba alkohola smatra se visoko rizičnim faktorom za zdravlje stanovništva na globalnom nivou. U posebnom riziku su mladi, starosti od 15 do 19 godina, jer je jedna od pet smrti u ovoj populaciji povezana sa konzumacijom alkohola (Chairrer et al., 2022). Osim fatalnih ishoda, upotreba alkohola je povezana sa različitim vrstama rizičnih ponašanja koja uključuju: konzumaciju drugih PAS, nezaštićene seksualne odnose, polno prenosive bolesti, neželjene trudnoće, slabija školska i akademska postignuća, nasilje, samopovređivanja, pokušaje suicida, kriminal, psihičke poremećaje. Ukoliko se sa konzumacijom alkohola počne u ranijem periodu, posledice su teže i rizik za ulazak u zavisnost je izvesniji. Pri istraživanju upotrebe alkohola od strane mladih treba uzeti u obzir kulturne razlike („suva“ i „mokra“ kultura); promenu socijalnih normi i načina druženja; nejednakosti (socioekonomski status, etnička pripadnost); politike javnog zdravlja (povećanje poreza na prodaju alkohola, starosna granica za kupovinu alkoholnih pića, propisi o reklamiranju...). Uz navedene faktore svakako treba uzeti u obzir i globalnu ekonomsku krizu (2007–2009), i pandemiju COVID-19 (Chairrer et al., 2022).

Analiza upotrebe alkohola među mladima u 50 evropskih zemalja i u Severnoj Americi za prethodnih 30 godina (Chairrer et al., 2022)⁵⁹ pokazala je povećanje konzumacije u jednom periodu, i to u zemljama centralne i istočne Evrope, a potom blag pad u svim zemljama od 2006. godine. Primećeno je smanjenje razlike po polu jer je u ranijim periodima upotreba alkohola bila značajno zastupljenija u muškoj populaciji, kao i smanjenje heterogenosti upotrebe alkohola među mladima u Evropi. Sličan trend je primećen i u Australiji, Japanu, Kanadi i na Novom Zelandu. Ranije se konzumacija alkohola u različitim zemljama, u opštoj populaciji kao i među mladima, mogla da klasifikuje prema različitim obrascima pijenja i vrsti pića na „suvu“ i „mokru“ kulturu⁶⁰, dok u poslednjih 15 godina *homogenizacija polako nestaje*. Tako su 2007. godine, prema podacima ESPAD studije, istaknute značajne promene u *odnosu polova* prema intoksikaciji (teškim opijanjima). Broj devojaka se od 2003. do 2007. značajno povećao, a poznato je da su opijanja češće povezana sa rizičnim ponašanjima.

⁵⁷ Izmenjeni (u odnosu na ranije periode) obrasci pijenja mladih u poslednje dve decenije u Srbiji mogu se nazvati „novom“ kulturom pijenja. Nju karakteriše *binge drinking* pijenje, već objašnjeno u tekstu, dok se Srbija smatra zemljom sa alkoholnom kulturom u kojoj je prisutan tzv. suvi obrazac pijenja (uglavnom piva i žestokih alkoholnih pića), opisan kao „teško pijenje, često do intoksikacije, koje nije isključivo vezano za porodične i socijalne situacije“ (Rey, 2012:2).

⁵⁸ Još je 1950. godine Erikson (prema: Mate, 2021: 121) istakao uticaj društvenih promena na funkcionisanje porodica, što je i danas aktuelno, dok su se svi navedeni procesi ubrzali. SAD je opisao kao „dinamičnu zemlju koja podvrgava stanovnike velikim promenama i ekstremnim kontrastima“ i da „raspad šire porodice, erozija zajednice, užurbani život, osećanje nesigurnosti ...onemogućava usklađeno i smireno roditeljstvo“.

⁵⁹ U pitanju je međunarodna studija (HBSC) SZO koja na svake 4 godine prati zdravlje adolescenata u 50 evropskih zemalja i Severnoj Americi. Ispitivanje je rađeno za period 1985-2018. Uzorkom je obuhvaćeno 413.339 mladih ispitanika starosti preko 15 godina.

⁶⁰ „Suvi“ obrazac pijenja prisutan je u centralnoj i severnoj Evropi dok je za južnu Evropu karakterističan „mocar“ obrazac, koji uključuje čestu upotrebu manjih količina alkohola, uglavnom vina, u vreme obroka ili porodičnih slavlja. Italija se smatra zemljom vina u kojoj se alkohol pio u određenim, kulturnim normama propisanim socijalnim situacijama dok je „suvi“ obrazac pijenja zastupljen npr. u Nemačkoj koja se nazivala „zemljom piva“, kao i u Srbiji (Rey, 2012:2).

Stalni trend rasta intoksikacija je karakterističan za nekoliko zemalja - Hrvatsku, Češku, Maltu, Portugal i Slovačku (ESPAD, 2007). Prema podacima ESPAD studije iz 2015. godine u posljednjih 30 dana zastupljenost pijanstva među mladima je u najvećem broju u Danskoj 32%, dok se Makedonija i Crna Gora svrstavaju u zemlje sa zastupljenošću od oko 10%, uz Grčku, Švedsku, Albaniju, itd. Oko 16% ispitanika je u toku života koristilo marihuanu, i to najveći broj mladih u Češkoj i Francuskoj. Prema rezultatima ESPAD studije (2007) u Srbiji je skoro 90% adolescenata (16+) probalo alkohol, i to oko 2% više učenika u odnosu na učenice. Učenici iz gradskih sredina su u većem broju konzumirali alkohol u odnosu na učenike iz seoskih sredina, dok je 61,7% mladića i 47,4% devojaka pilo alkohol u prethodnih 30 dana (Ministarstvo zdravlja Republike Srbije, 2017). Prema najnovijim podacima ESPAD studije (2019) u svim zemljama u kojima je rađeno istraživanje preko 50% učenika konzumiralo je alkohol bar jednom u životu. U 16 zemalja je više devojaka u odnosu na momke konzumiralo alkohol, što potvrđuje da je trend promena po polu, započeta 2003. godine nastavljen i dalje. Veće polne razlike koje se vezuju za stanja pijanstva u prethodnom mesecu primećene su u Srbiji (15% muškaraca, 10% devojaka) i u Crnoj Gori (10% prema 4,8%) dok je u Španiji suprotno (14% prema 19%). U svim zemljama je oko 16% učenika konzumiralo kanabis, dok je najmanji broj nađen u Srbiji, Makedoniji, na Islandu...

U studiji o mladima u Srbiji, Tomanović i Stanojević (2011) nalaze da 45,2% mladih (15–29) konzumira alkohol jednom nedeljno, a oko 15% više puta nedeljno. Veća je zastupljenost u muškoj populaciji i upotreba raste sa većim prihodima, ali i sa višim obrazovnim nivoom roditelja. Oko 15% ispitanika povremeno koristi kanabis, a stalnih konzumenata je 5%, i to duplo više muškaraca. Upotreba marihuane raste do 25. godine, a potom opada. U prethodnoj godini 16,4% ispitanika je bilo uključeno u bar jedan oblik nasilja, koje se odvijalo u klubovima, kafićima, susedstvu, školi i na sportskim događajima. Zaštitu pri seksualnim odnosima stalno koristi samo jedna trećina ispitanika, dok veliki broj mladih uopšte ne koristi ili povremeno koristi zaštitu. Prema istraživanju rađenom u Republici Srpskoj (2011) u okviru ESPAD studije, oko 90% učenika starosti 15 godina, konzumiralo je alkohol bar jednom u toku života, dok je 74,7% koristilo alkohol u prethodnoj godini, a 47,2% u prethodnih 30 dana. Oko 10% više učenika u odnosu na učenice konzumira alkohol u odnosu na sve navedene vremenske periode. Konzumacija alkohola u prethodnih 30 dana (od istraživanja) i napijanja bila su zastupljenija među učenicima sa slabijim školskim uspehom i među dečacima. Konzumacija kanabisa je zastupljena kod 1,4% učenika u prethodnom mesecu.

Prema našem istraživanju (Dragišić Labaš & Ljubičić, 2017) upotrebe alkohola i kanabisa među adolescentima i mladima (14-28) polovina ispitanika je prvi kontakt sa alkoholom imala između 14. i 16. godine, a preko 30% između 10. i 13. godine, dok samo 2,4% nije nikada probalo alkohol. Sada alkohol konzumira 94,4% mladih, u intenzitetu od nekoliko puta mesečno (28,7%) i jednom mesečno (25,7%), dok oko 9% pije više puta nedeljno, i to najčešće 2 pića (24,5%) i više od 4 pića (20,8%). Pije se u grupi, i uglavnom na žurkama (52,9%), rođendanima (32,2%) i drugim proslavama. Umereno pijenje za ispitanike znači konzumaciju 3 pića, dok je pijenje preko 5 pića *uobičajeno i normalno*. Značajan podatak je da čak 50% ispitanika ne bi pilo ukoliko bi izlazili sa društvom koje ne pije alkohol. Uveče se izlazi “radi napijanja” i “zbog zajedničkog ludila” i pije se “zato što svi piju”.

O uticaju grupe vršnjaka na konzumaciju PAS ukazuje više istraživanja i o napijanju u grupi (*binge drinking*) kao glavnom cilju večernjih izlazaka. Teška opijanja počinju obično u adolescenciji, a često su prisutna i u periodu studija. Tako da pijenje u grupi vršnjaka, koji često vrše pritisak na adolescente koji ne piju, predstavlja uz navedene (društvene i porodične) još jedan visoko rizičan faktor za zloupotrebu, ali i zavisnost. Teška opijanja u grupi vršnjaka vezuju se za fatalne ishode u populaciji mladih. Tako se navodi da je *binge drinking* među mladima u SAD (mlađim od 21 godine), u periodu 2006–2010, bio je uzrok u proseku 4.300 smrtnih slučajeva (Esser et al., 2017: 474). Pozitivni stavovi mladih prema upotrebi PAS i pozitivna očekivanja od konzumacije alkohola i droga, posebno velikih količina alkohola čine zatvoren krug sa drugim faktorima rizika iz koga se u jednom trenutku – trenutku ulaska u zavisnost izlazi uglavnom uz pomoć psihoterapija (porodične, grupne, individualne).

Iz prikazanih podataka saznajemo o promenama u konzumaciji PAS među mladima u poslednjih 15 godina u Srbiji i šire (prema podacima ESPAD studija), i to o znatno većoj konzumaciji alkohola u

odnosu na druge psihoaktivne supstance, o ranoj inicijaciji, o povećanju broja intoksikacija kod devojaka (u nekim zemljama je taj procenat veći u odnosu na muškarce), o nestajanju oštrih podela na "mokre" i "suve" kulture pijenja, o povezanosti upotrebe PAS sa nižim školskim postignućem, različitim oblicima nasilja i nezaštićenim seksualnim odnosima. Alkohol i dalje ostaje dominantna psihoaktivna supstanca, ali se od početka 21.veka nadalje sve češće i intenzivnije kombinuje sa kokainom u populaciji mladih, te se u praksi više ne susrećemo sa "čistim alkoholizmom". U tekstu koji sledi predstavimo analizu dva narativa mladih zavisnika od alkohola koji su uz alkohol zloupotrebljavali kokain i njihova rizična ponašanja koja su pratila česte intoksikacije alkoholom.

Prikaz slučaja 1.

Ognjen (promenjeno ime) starosti 23 godine, neoženjen, završio srednju školu, prekinuo studije, radi u porodičnoj firmi, živi sa roditeljima i bratom u malom gradu u Srbiji. Otac je bio alkoholičar (deda po ocu takođe i stric) koji je prestao da pije pre 8 godina pošto je naneo teške fizičke povrede supruzi. Nije lečen od alkoholizma. Ognjen navodi da je otac u periodu pijenja psihički maltretirao njega i brata, a fizički majku, te da su bili u strahu svake večeri kada se vraćao sa posla. Na lečenje od alkoholizma i zloupotrebe kokaina Ognjen dolazi na nagovor roditelja, ali i on to želi, jer u pijanom stanju pravi ozbiljne socijalne probleme. Prvi kontakt sa alkoholom je imao sa 6 godina kada mu je stric nudio da pije vino i koka-kolu, dok mu je ujak davao cigaretu da je drži u ustima, ali ne i da je zapali. Kombinacija vina i koka-kole mu se još tada „jako dopala“. Do polaska u prvi razred osnovne škole Ognjen je živeo u selu, a kada su prešli u grad on i njegov brat su doživeli psihičko i fizičko zlostavljanje od vršnjaka, što se intenziviralo sa razvojem porodičnog biznisa i poboljšanjem materijalne situacije porodice. Ispitanik početak zlostavljanja povezuje sa neprihvatanjem dece sa sela (načinom oblačenja i govora), a potom sa ljubomorom zbog finansijskog uspeha porodice. Konzumacija alkohola počinje sa 16 godina. Nije bilo perioda umerenog pijenja, već su odmah počela napijanja koja su se dešavala jednom mesečno u četvrtom razredu srednje škole, a potom postajala sve intenzivnija i sa većim i različitim količinama alkohola. Intoksikacije su isključivo vezane za večernje izlaske (kafići i klubovi sa separeima) i pijenja sa vršnjacima, ali i sa tučama, kojima Ognjen „vraća dugove“ drogovima koji su ga zlostavljali u osnovnoj školi. Navodi „*bio sam mršav i mali i mogao je da me bije ko hoće, onda sam krenuo da treniram, prvo u garaži kod druga, a onda i u teretani, da im pokažem ko će koga sada da bije*“. „Vraćanje dugova“ je trajalo pune dve godine. Ognjen se od 20 godine do dolaska na lečenje napijao više puta nedeljno, kako kaže: „*eksirao sam žestinu*“ i „*gasio sam se sa svešću*“, a u poslednje dve godine je konzumirao kokain uz alkohol da bi „mogao da se otrezni“ tj „popravi“ pa da nastavi da pije. Pio je ogromne količine alkohola i mešao razna pića. Kokain mu je služio „da se smiri, da bude normalan, da se otrezni“. Vozio je u pijanom stanju, privođen od strane policije, dobio je 2 kazne. Seksualne odnose je imao bez zaštite sa više devojaka. Jednom prilikom je vozeći u pijanom stanju slupao kola, ali je prošao bez povrede i nije nikoga povredio. Takođe se često tukao i ima prijave za narušavanje javnog reda... U jednom periodu je *finansirao „grupu momaka koji su dilovali drogu“* i on je tako sebi obezbeđivao određenu količinu para i kokaina. Navodi „*svašta sam radio pijan, nisam bio pri sebi, nisam se pola od toga ni sećao, nego su mi drugovi pričali sledeći dan*“. *Bilo me je sramota, pitao sam sutradan ljude koji su bili u klubu da li sam nekoga vređao pa da se izvinim, ma nisam znao gde se nalazim, poludeo sam*“. Ognjen za sada apstinira 4 meseca bez recidiva, poštuje sve terapijske zadatke, uspešan je u psihoedukaciji, ima dobar uvid u posledice alkoholizma i zloupotrebe kokaina. Rad se nastavlja.

Prikaz slučaja 2.

Mladen (promenjeno ime) starosti 31 godinu, oženjen, apsolvent, radi u porodičnoj firmi, živi sa suprugom i sinom (uzrasta 4 godine) u manjem gradu u Srbiji. Otac je alkoholičar (i deda po ocu, kao i deda po majci) i imao je više amaterskih apstinencija, a u poslednjih 5 godina pije povremeno, par puta godišnje, i napija se. Nije se lečio od alkoholizma. Otac se ranije u pijanom stanju svađao sa majkom, ostajao čitavu noć u kafani, a povremeno je dolazio do kuće i spavao u kolima. Mladen na lečenje dolazi po nagovoru supruge, ali i sam shvata da je „ovo zadnji voz“ jer je supruga odlučila da se razvede. Mladen je prvi kontakt sa alkoholom imao sa 4 godine kada mu je deda davao da pije pivo iz čašica za rakiju, potom se seća da je sa 12 godina popio 2 piva, dok od 15 godine počinje intenzivnije pijenje, a posebno u vreme studija u Beogradu. U osnovnoj školi je bio „nizak i

debeljušlast“ pa su ga drugovi ismevali. U srednjoj školi se druži sa dečacima koji piju alkohol, ali i sa problematičnim starijim momcima. Danas smatra da je dobro što nije krenuo „njihovim stopama u kriminal“. U Beogradu sa društvom izlazi po klubovima, i često se „čitav vikend napijaju“. Od samog početka konzumacije pije po dipsomanskom tipu – velike količine alkohola u grupi vršnjaka do intoksikacije, i to jednom u 2 ili 3 meseca, a kasnije svakog vikenda. U pijanom stanju je imao „amnezije, gubio je stvari, pričao gluposti, društvo ga je dovođilo kući“. Nije nikada bio fizički agresivan prema ljudima, ali je zato bacao stvari, razbio mobilni telefon, šoferšajbnu i prijateljev televizor. U pijanom stanju je pravio probleme u klubovima i „neprikladno se ponašao“, „menjao devojke ili plaćao seksualne usluge“, i to sve bez zaštite. Vozio je u pijanom stanju, imao je i jedan saobraćajni udes kada je udario u kola u kojima su pozadi sedela deca. „Sve je dobro prošlo i niko nije bio povređen“. Sredinu u kojoj živi opisuje kao tradicionalnu sa kulturom pijenja razvijenom od „malih nogu“ jer se deci daje alkohol, a i dalje je prisutno uverenje da „nisi muško ako ne piješ alkohol“. Navodi kod nas „od kolenke pa do groba treba da se pije“. Mladen apstinira 2 godine. Nastavio je da studira i napravio značajne promene u bračnom odnosu, profesionalnoj karijeri i generalno u svakodnevnom funkcionisanju.

Analizom prethodna dva narativa došli smo do podataka o značajnim porodičnim faktorima, društvenim/kulturnim i faktorima koji dolaze iz vršnjačkog okruženja kao visoko rizičnim za inicijaciju, početak i nastavljanje pijenja do ulaska u zavisnost. Od porodičnih faktora se u oba slučaja navodi alkoholizam oca, ali i drugih rođaka, najčešće dede po ocu i/ili majci, bračne nesuglasice i fizičko i/ili psihičko zlostavljanje supruge i dece. Od društvenih i kulturnih su prisutni – življenje u „suvoj kulturi“ u kojoj se veoma rano dolazi u kontakt sa alkoholom (koji je ponuđen u oba slučaja od članova šire porodice – deda, stric) i koju karakteriše pijenje žestokih alkoholnih pića i krajnje tolerantan odnos prema konzumaciji alkohola, tj. podržavanje i podsticanje pijenja muškarca, ali i verbalno (povremeno i fizički) agresivno ponašanje u pijanom stanju. Sa druge strane, važan *kulturni faktor* koji je naše ispitanike „doveo na lečenje“ jeste uzimanje kokaina. U našoj kulturi, za razliku od alkohola, upotreba drugih PAS je neprihvatljiva, opasna, a posebno ako su u pitanju kokain i heroin. Stoga bi se ovakav stav mogao nazvati i protektivnim, a šteta je što sličan ne važi i za konzumaciju alkohola. Potom faktori rizika su organizacija novih vrsta zabava (separe klubovi) u kojima se pijenje povezuje sa moći, muškošću i nejednakostima (rodnim i materijalnim), nepostojanje preventivnih aktivnosti u školama i generalno brige za mlade ljude u zajednici. Zlostavljanje od strane vršnjaka je takođe veoma važan faktor stresa kod mladih ljudi koji vremenom može da utiče na konzumaciju PAS kao način smanjenja stresa i straha. Dovođenje sebe u stanje „skoro bez svesti“ ukazuje na potrebu izmeštanja mladih iz svakodnevice koja je iz različitih razloga za njih teška, bolna i neprihvatljiva.

Zaključak:

Razvoj alkoholizma kod mladih ne prati više „ranije tokove“ i specifičnosti (umereno pijenje, trening faza, predtoksikomanska i toksikomanska), već upotreba alkohola počinje sa intoksikacijama, a nastavlja se sa sve intenzivnijim napijanjima uz niz rizičnih ponašanja. Rizična ponašanja se najčešće vezuju za vožnju u pijanom stanju, seksualne odnose bez zaštite, tuče, ali i kriminalne aktivnosti. Dolaskom na lečenje razvija se uvid u posledice alkoholizma, ali i u rizične faktore, koji su mnogo manje lični, a mnogo više porodični i društveni. Tako je za potrošačko društvo tipično razvijanje „potrošačkog sindroma“ koji je povezan sa brzinom i neumerenošću, inače karakterističnim za konzumaciju PAS, ali koji se šire i na sve međuljudske odnose (Bauman, 2005). Mladi se i na ovaj način prilagođavaju potrošačkom društvu. Konzumacija alkohola takođe prestaje da bude *umerena, trening*, pa se danas brzo i opasno ulazi u zavisnost i imamo sve mlađe ljude obolele od alkoholizma. Rodne razlike se smanjuju iako nešto slabijim tempom u Srbiji, bar prema ESPAD studiji, u odnosu na jedan broj evropskih zemalja.. Modeli ponašanja roditelja (npr. alkoholizam oca) i disfunkcionalna porodica sa zlostavljanjima se takođe pokazala visoko rizičnim faktorom za nastanak zavisnosti u oba analizirana narativa. Tolerantan stav prema upotrebi alkohola od strane muškaraca u okruženju i podsticanje na konzumaciju od ranog detinjstva i dalje su karakteristike alkoholne kulture u Srbiji. Mladi u Srbiji kao i drugim zemljama piju uglavnom veće količine alkohola u jednoj prilici u odnosu na starije i imaju česte intoksikacije posebno u periodu srednje adolescencije (17–23).

Na kraju, zabrinjavajući je nedostatak brige za mlade ljude u Srbiji, koji se ogleda u nedostatku organizovane i kontinuirane prevencije bolesti zavisnosti u školama, na fakultetima i u zajednici. Pitanje je zašto onda odgovorne u zajednici čudi što se povećava broj zavisnika od psihoaktivnih supstanci i zašto smatraju da su mladi krivi? Odgovornost je na društvu, lošim politikama, institucijama i porodici, a mladi su kolateralna šteta.

Literatura:

- Bauman, Z. (2009). *Fluidni život*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Bek, U. (2011). *Svetsko rizično društvo, u potrazi za izgubljenom sigurnošću*. Novi Sad: Akademski književni zavod.
- De Siter L. (2019). *Narkokapitalizam, Život u doba anestezije*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Dragišić Labaš, S. (2012) Upotreba alkohola u populaciji adolescenata i mladih odraslih, *Sociološki pregled*, XLVI, (1): 35-56. <https://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=0085-63201201035D>
- Dragišić Labaš, S. (2017). Nova kultura upotrebe alkohola: *binge drinking* - "konzumacija umesto komunikacije"- prikaz slučaja), *Kultura*, 157: 67-84. <https://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=0023-51641757067D>
- Dragišić Labaš, S. & Ljubičić, M. (2017). Visoko rizične grupe za zloupotrebu alkohola u Srbiji: "postmoderno pijenje", XXXIII Simpozijum o bolestima zavisnosti sa međunarodnim učešćem, ZKLAS i Srpsko lekarsko društvo.
- Dragišić Labaš, S. (2022). Fenomen „separe” ili proizvodnja rizičnih zabava: analiza narativa, *Sociološki pregled*, Vol. LVI, br.1, 24-53. doi: 10.5937/socpreg56-36875
- ESPAD Group (2008). ESPAD Report 2007: The 2007 ESPAD Report Substance Use Among Students in 35 European Countries, The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs (CAN) and the authors, Sweden. http://www.espad.org/sites/espad.org/files/The_2007_ESPAD_Report-FULL_091006.pdf
- ESPAD Group (2020). ESPAD Report 2019: Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs, EMCDDA Joint Publications, Publications Office of the European Union, Luxembourg. https://www.emcdda.europa.eu/publications/joint-publications/espad-report-2019_en
- Gidens, E. (2007). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet i Čigura Print.
- Jennison M. K. & Johnson A. K. (2001). Parental Alcoholism as a Risk Factor for DSM-IV-Defined Alcohol Abuse and Dependence in American Women: The protective benefits of dyadic cohesion in marital communication, *AM. J. Drug Alcohol Abuse*, 27, 2: 349–374. DOI: 10.1081/ada-100103714
- Ljubičić, M. & Dragišić Labaš, S. (2018) Narkomanija: društvena etiologija i uloga građanskih inicijativa u ratu protiv droga - primer Udruženja „Sveti Sava“ iz Lazarevca, XXXII Simpozijum o bolestima zavisnosti sa međunarodnim učešćem, ZKLAS i Srpsko lekarsko društvo, u: Čekerevac, Nastasić (ured.) *Pojedinac i grupa u terapiji bolesti zavisnosti*.
- Ljubičić, M. (2014). Društveni faktori nastanka širenja zavisnosti od psihoaktivne supstance krokodil na prostoru bivšeg Sovjetskog Saveza, *Sociologija*, Vol. LVI, 325–342. DOI: [10.2298/SOC1403325L](https://doi.org/10.2298/SOC1403325L) <https://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=0038-03181403325L>
- MacKintosh, G. & Moodie, C. (2010). The Impact of Alcohol Marketing on Youth Drinking Behaviour: A Two-stage Cohort Study. *Alcohol and Alcoholism*, Vol. 45, No. 5: 470–480. <https://doi.org/10.1093/alcac/agq047>
- Mate, G. (2019). *U svetu gladnog duha*. Beograd: Kontrast
- Mate, G. (2021). *Rasutu umovi*. Beograd: Kontrast
- Mills, R., Mann, M., Smith, M. & Kristjansson, A. (2021). Parental support and monitoring as associated with adolescent alcohol and tobacco use by gender and age, *BMC Public Health*, 21: 1-10. <https://bmcpublichealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12889-021-12119-3>
- Ministarstvo zdravlja Republike Srbije (2008). ESPAD - Evropsko školsko istraživanje o zloupotrebi alkohola i drugih droga. Institut za javno zdravlje Srbije "Dr Milan Jovanović Batut", Beograd.

- Ritzer, G. (1998). *The McDonaldization Thesis Explorations and Extensions*. London: SAGE Publications Ltd
- Rozenvajn B. & Kristijani, R. (2019). *Šta je istorija emocija?* Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Rey, J. (2012). Alcohol misuse, in: Rey J. (ed), *IACAPAP e-Textbook of Child and Adolescent Mental Health*. Geneva: International Association for Child and Adolescent Psychiatry and Allied Professions.
- Rouz, N. (2019). *Naša psihijatrijska budućnost, Politika mentalnog zdravlja*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Stanojević, M. (2010). Institucija kafane u Srbiji i razvoj modernog društva: funkcija kafane, *Teme*, br. 3: 821-837.
- Tomanović, S. & Stanojević, D. (2015). *Mladi u Srbiji: stanja, opažanja, verovanja i nadanja*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, SeConS Grupa za razvojnu inicijativu.
- Vajt, T. (2014). *Alkohol i droge. Terapija i savetovanje tehnikama transakcione analize*. Novi Sad: Psihopolis Institut.
- Watts. D. & Wright, N. (1991). Drug Abuse Prevention: Clinical Sociology in the Community, In: Rebach, H. & Bruhn, J., *Handbook of Clinical Sociology*. New York: Springer Science+Business Media, 363-383.

***ABUSE OF PSYCHOACTIVE SUBSTANCES AND RISKY BEHAVIOR OF YOUNG PEOPLE
IN THE MODERN CONSUMER SOCIETY: A CASE STUDY***

Sladana Dragišić Labaš⁶¹
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Milana Ljubičić⁶²
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Abstract: Cross-cultural research indicates high risk factors for substance abuse and alcohol dependence by young people in the modern society. These include: cultural norms that encourage alcohol consumption (dry and wet culture), the availability of alcohol, a lack of preventive measures in the community, problems in the school environment (negative school climate), a lack of parental monitoring, positive family attitudes towards drinking, the presence of alcoholism in the family, etc. Abuse of alcohol and other PAS is associated with crime, drunk driving, poor school performance or low academic achievement, risky sexual behavior, mental problems, etc. This paper analyzes two narratives of young persons with alcohol addiction (with additional use of cocaine) examining macro and micro risk factors for the occurrence and development of alcoholism. In both cases we find the following risk factors - living in an "alcoholic" environment, a lack of primary prevention within community, early initiation, primary family alcoholism, mental and / or physical abuse of the mother by the father, problems in the school environment. Risky behaviors associated with the use of alcohol that were present in both cases are drunk driving, and in one case frequent fights and occasional drug dealing.

Key words: psychoactive substance abuse, alcohol dependence, youth, risky society, risky behaviors

⁶¹ Sladana Dragišić Labaš, Full Professor, sladjadl@yahoo.com

⁶² Milana Ljubičić, Full Professor, mlubicic@yahoo.com